

Марко М. Радуловић

Институт за књижевност и уметност, Београд

markorad984@gmail.com

821.163.41'04.09:821.163.41.09"18/20"

801.73:929 Delić J.

ЈОВАН ДЕЛИЋ И СРЕДЊОВЕКОВНО НАСЛЕЂЕ

Сажетак: Као тумач савремене српске књижевности Јован Делић истовремено је заинтересован за вредности књижевне прошлости. Тачније, веза која се успоставља између дела различитих епоха и поетика једна је од његових главних истраживачких преокупација. Отуда посебно интересовање које овај тумач испољава за средњовековну уметност и њен утицај на савремене ауторе. Међутим, пре разматрања те везе потребно је да утврдимо у чему лежи особеност Делићевог књижевнокритичког поступка, односно на који начин он сагледава вредност и утицај традиције, с једне стране, и како уочава и препознаје аутентичну новину савремености, с друге. Након тога моћи ћемо да испитамо како Делић одређује средњовековно наслеђе, где проналази његово место у контексту историје српске књижевности и у чему види његов утицај на модерне песнике и прозаисте. Делић препознаје ово наслеђе и његов значај и у српској поезији и у прози: код Вука Караџића, Милорада Павића, Миодрага Павловића, Милосава Тешића и других прозаиста и песника, констатујући разнолике форме које оно поприма. Српсковизантијска традиција показала се као значајна за Делићево разумевање савремених књижевних појава и феномена, истовремено му омогућујући да те феномене сагледа у једној дубљој временској перспективи и на тај начин поуздано књижевноисторијски вреднује.

Кључне речи: српсковизантијско наслеђе, савремена поезија и проза, фантастика, молитва, жанр, празна идеалност.

Критичарски лик Јована Делића, једног од најплоднијих тумача савремене српске књижевности, у основи је протејски. Њега, с једне стране, карактерише изузетна осетљивост за модерне књижевне појаве и феномене, њихову аутентичну новину и самосвојне вредности, док је, с друге стране, истовремено усмерен ка вредностима прошлости које су те нове вредности омогућиле и са којима савремена књижевна дела ступају у плодотворан дијалог. Отуда је за овог самосвојног тумача књижевност пре свега израз једног динамичног, али непрекинутог духовног тока који представља важно сведочанство унутрашње историје човечанства.

Управо зато, да би се правилно оценио и разумео положај који средњовековно наслеђе задобија у књижевноисторијској визири Јована Делића, потребно је да пре свега укратко испитамо његова општа књижевнокритичка начела, у којима однос према традицији заузима важно место.

Критичарски поглед „на две воде“ или поређење као метод спознаје

У својој књизи *Традиција и Вук Сџеф. Караџић Делић* себе узгред, али чини се веома прецизно, двоструко одређује као „књижевног критичара савремене прозе, заинтересованог за вриједности традиције и за сопствен избор из тих вриједности, за сопствену оријентацију међу њима“ (Делић 1990: 21, 22). У деценијама након објављивања ове књиге Делић је израстао у подједнако успешног тумача савремене поезије и прозе, али је његов „поглед на две воде“ (савременост и традицију) остао непромењен. Наиме, Делићева основна позиција као тумача књижевности одређена је његовим двојним сензибилитетом и привидно парадоксалним интересовањем за оно што је у књижевности савремено и ново, као и за наслеђем прошлости које је тој новини претходило, омогућавало је и наговештавало. Откривати живо присуство традиције у сасвим модерним делима уметности, али истовремено сачувати истанчан слух за њихову самосвојну оригиналност, сагледати и вредновати дијалог који савремени писци воде са традицијом, стваралачки је преобликујући, односно видети како традиција живи, траје, расте и развија се у савремености пред критичаревим очима – то представља сам ерос Делићеве херменеутике. Своје позвање Јован Делић види управо у императиву да то чудо стварања и времена критичарским језиком изрази, вреднује, потврди и тако посведочи. Отуда су модерност и традиција, односно њихова нераскидива веза сам темељ Делићевих естетских, етичких и епистемолошких начела. Стога овом тумачу посебно

мора бити близак Павловићев став у коме се каже да нас „безбројне везе вежу за књижевну прошлост. Али предмет разговора није прошлост као таква, него баш ове везе, жива пројекција књижевне заоставштине на помичном екрану садашњости“ (Павловић 1958: 5).

То што је Делић посебно заинтересован за однос савремених стваралаца према традицији нипошто не значи да није отворен за њихове иновације и новост уметничке истине коју доносе. Другим речима, Делића не занимају песници *традиционалистички*, односно епигони наслеђа, већ оригинални уметници који то наслеђе даље развијају и стваралачки превазилазе. На елиотовском трагу, основно уверење Јована Делића јесте да не постоји велики писац без аутентичног односа према традицији. Аутентичност таквог односа подразумева да је он пре свега стваралачки слободан, самосвестан, динамичан и индивидуалан, те као такав нипошто не може бити конформистички. Прави уметник за Делића увек има *нетрадиционалан* однос према наслеђу, што подразумева креативан и слободан однос према њему, чиме га заправо истински продужава, надограђује и омогућава му да и даље траје као уметничка истина, а не музејски експонат:

Имати креативан однос према традицији, бирати из традиције да би се на тим темељима сопственог избора градило сопствено дјело, најчешће је знак – да употребимо Елиотову терминологију – индивидуалног талента; знак неконформистичког и нетрадиционалистичког односа према традицији (Делић 1990: 24).

Став који Делић формулише када одређује свој критичарски поступак приликом упоређивања Вука Караџића са савременим писцима, може се разумети и као општи став којим се овај тумач књижевности руководи када у делима која су предмет његове истраживачке пажње настоји да уочи различите слојеве културног, књижевног и поетичког наслеђа – реч је о критичарском ослушкивању „дијалога“ између дела и епоха:

У том дијалогу потребно је препознати два гласа. Ти гласови долазе из перспективе двију поетика, које имају и нешто заједничко или пак опречно; неки предмет „разговора“ или предмет „спора“. То је покушај и да се књижевна критика замисли као „дијалог“ двају „гласова“, двију „поетика“, да се очува аутономија сваког „гласа“, али и сопствена аутономија; да се кроз „дијалог“, кроз поређење, каже нешто релевантно о оба „гласа“. Дијалог међу дјелима, епохама и жанровима постоји и без критичара. Критичар га својим *историјском поређењем* (истицање М. Р.)

чини само очевидним, у жељи да сазна нешто о сваком „гласу“ у дијалогу, о дијалогу самом, па и о думетима свога поступка (Делић 1990: 26).

У складу са Елиотовим виђењем традиције и индивидуалног избора, Делић је посебно заинтересован за везу између књижевних дела различитих епоха. При томе, као основни метод свог приступа он издваја *поређење*. Оно, како и сам истиче, нема за циљ насилно тражење сличности. Главни смисао таквог поступка јесте да се јасније оцрта и истражи природа сваког од чланова тога поређења. Притом Делића занима шта је то што омогућава дијалог поетички различитих, историјски удаљених и културолошки самосвојних књижевних појава. Овај дијалог поприма различите форме: од спорења, преко разговора, до стваралачке надоградње, па се може разумети и као континуитет на коме почива идеја књижевне историје. Делићев циљ је да покаже да веза између далеких епоха постоји и да представља несумњиву чињеницу, од које зависи и наш духовни, историјски и културни идентитет. Отуда је овај тумач, баш као и неки песници послератног модернизма, критичар културе уколико под њом подразумевамо највиши израз духовно-душевног, естетско-етичког и културно-историјског човековог бића.

Стога је сасвим разумљиво да се, када покушава да одреди свој основни истраживачки поступак у већ поменутој књизи о Вуку Караџићу и традицији, Делић експлицитно позива на ставове Т. С. Елиота и Д. С. Лихачова. Пре свега на Елиотово виђење традиције као могућности једног аутора да изврши свестан избор из ње, односно на уверење Лихачова да нову књижевност најбоље можемо разумети кроз поређење са старом.¹ Овакви метакритички ставови Јована Делића посебно су значајни за његов однос према средњовековљу и истраживању везе између те удаљене епохе и савремене књижевности.

Потрага за средњим веком

Епоха несумњивих вредности. – Делић је полемички настројен према доминантним учењима 20. века која су средњовековље приказивала као време „мрака, религиозних фанатизама, биједи философије, естетике и

¹ „Књига се, као и цијело замишљено четворокњижје, ослања, с једне стране, на Елиотову идеју избора из традиције, а с друге на став Д. Лихачова по коме се особине новије књижевности могу објаснити и описати поређењем новије са старом књижевношћу“ (Делић 1990: 213).

умјетности, посебно књижевности, крсташких ратова, класног угњетавања, гушења слободе мисли, спаљивања књига, писаца, научника и вјештица, вријеме ломача и инквизиције“ (Делић 1991).² Истовремено, овај тумач гаји скепсу према идеолошким и усређитељским пројектима који 20. век приказују као врхунац човековог развоја и напретка, безмало предворје раја.

Као непристрасан критичар са израженим осећањем за вредности различитих времена, без обзира колико се чиниле блиске или далеке од његовог доба, Делић истиче да је „средњи вијек... оставио дјела непролазне вриједности“, посебно на нашим просторима. То је доба у коме смо достигли изузетан ниво на културном и цивилизацијском плану, што за Делића представља чињеницу од највећег могућег значаја када је у питању историја нашег народа:

Народи који држе до свог историјског памћења не би смјели епоху свог зенита олако отписивати и потискивати у заборав, јер би то значило мазохистички стати на страну сопственог вишевијековног ропства у које су се стрмоглавили непосредно послије свог зенита (Делић 1991).

Као критичар и књижевни историчар, Делић се залаже за слободан и непристрасан поглед на средњи век, уверен да ће управо тамо наћи основу за потпуније разумевање генезе неких важних одлика савремене књижевности.

Средњовековна уметност у њерсијективи савременој ироучаваоца. – Први корак који је Делић као тумач морао начинити у свом настојању да средњовековну уметност учини оперативним појмом у критичарској компарацији са феноменима савремене уметности, јесте да прошири перспективу посматрања њених основних структурних елемената, пре свега симбола. Од успеха овог корака зависила је сама могућност утемељеног научног поређења две удаљене епохе. Наиме, једна од главних херменеутичких препрека у разумевању средњовековног наслеђа као делотворног чиниоца традиције са несумњивим утицајем на савремену књижевност јесте уверење бројних тумача да су уметност и стварање у средњем веку у потпуности подређени религиозној идеји и потреби. За разлику од савремене уметности, која настаје из слободних естетичких, етичких и других побуда, главни ток стварања у нашем средњем веку имао је за циљ да искаже догматско учење православног хришћанства, због чега није било могуће адекватно сагледати и вредновати

2 Користили смо се издањем књиге доступним на интернет сајту Пројекат Растко, отуда не наводимо бројеве страница. Књига је доступна на следећем линку: <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/studije/jdelic-prizma.html>

његове индивидуалне уметничке карактеристике, па самим тим ни утицај на новију књижевност.

Делићева критичарска луцидност огледа се у томе што он и не покушава да оспори ову тврдњу, већ је прихвата, а потом настоји да је критичарски превазиђе:

Тачно је да су средњовековни симболи не само једнозначни, већ најчешће и строго прописани, како би били што ефикаснији и функционалнији у преношењу неке религијске поруке (Делић 1991).

Међутим, религиозна перспектива није једина из које се могу посматрати феномени средњовековне уметности. Делић подсећа да, упркос основној религијској функцији, средњовековна дела јесу уметност, те не само да са пуним правом можемо, већ смо и дужни да применимо естетске критеријуме на њихово проучавање:

Ако, опет, посматрамо двије слике, фреске, иконе с истом религијском тематиком, из истог периода, краја и вјере, констатовати ћемо, упркос можда истој религијској поруци, сасвим различите елементе у њима присутне, сасвим различит емотивни набој, односно различит однос према радости, жалости, мисаоности. Чим је изведен изван подручја појмовно-религијског тумачења, чим је уведен у ширу антрополошку сферу, средњовековни симбол престаје бити конвенционалан и постаје индивидуално-сугестиван. Одлучно, дакле, оспоравам једнозначност средњовековног симбола изван његовог тумачења религијском алегорезом. У противном – све би тајне вечере остале без тајни; биле би публикати (Делић 1991).

Дакле, Делић истиче да се у проучавању средњовековних уметничких феномена, упркос строгим и прописаним религијским конвенцијама, може применити шири антрополошки приступ који ће нам помоћи да откријемо низ елемената који сведоче о индивидуалности проучаваног дела. Управо ти елементи могу бити од изузетног значаја и за уметност каснијих времена, односно недостајућа карика која је једном критичару и историчару од пресудне помоћи у разумевању и испитивању сложених феномена савремене уметности. Делићев приступ средњовековном стваралаштву сасвим је у складу са Попиним и Павловићевим захватом у средњовековно књижевно наслеђе када су, као песници и антологичари, у делима те епохе тражили оригиналне уметничке импулсе значајне за савременог човека и ствараоца.

Делић не пати од сцијентистичке педантности која би му онемогућила да шире и дубље сагледа феномен који проучава. Отуда, иако свестан свих битних разлика између симбола у средњовековној и савременој уметности, овај тумач успева да пронађе и изрази и заједничку суштину коју они деле:

Модерни симбол почива, ипак, на једном старом, у основи мистичком увјерењу да постоји нека мистична кореспонденција међу стварима и бићима овога свијета, да кроз конкретно и појединачно просијава нека општост, идеја. Распон клатна оваквих теорија одиста је велики, али упркос томе подсећа на она виђења свијета која су у средњем вијеку имала повлашћен положај (Делић 1991).

Дакле, Делићу је стало до дубљих духовних блискости између средњовековног и савременог погледа на свет, пре него до формалних сличности и подударња. Управо по овој способности да проникне у дубину проучаваног феномена, да апстрахује све пролазне елементе и узгредности, Делић и сам подсећа на средњовековног тумача.

Средњовековно наслеђе као њишане културној и генитијети. – Када говори о средњовековном наслеђу српске књижевности, Јован Делић га најчешће именује као *српско-византијско*, што представља његов аутентичан допринос тумачењу овог периода.³ На тај начин, Делић српско средњовековље одређује универзалнијим појмом *византијско*, али и сугерише како се шири културолошки и цивилизацијски појам реализовао у конкретним културама, додајући му придев *српски*. Тиме он не само да потенцира важност византијске поезике за формирање лика српске средњовековне књижевности, већ и истиче континуитет српске књижевности са Византијом, а преко ње и с антиком. У том смислу Делић је на трагу Христићевог увида о Византији као нашој вези с антиком, односно могућности континуитета са самим изворима европске културе и писмености. Придев српски Делићу служи да укаже на особеност књижевности која је настајала у нашим манастирима и на дворовима: наиме, иако се темељила на византијској поезици, српска средњовековна књижевност донела је сопствену особеност и изразила аутентично историјско искуство српског народа. Стога је то наслеђе за Делића несумњив и неотуђив део

3 „Прво, пјесма имплицира Павловићев сложен и дубок однос према *традицији*, у овом случају византијској, што значи и *српско-византијској*“ (истицање М. Р.). „Притом је то средњовековно пјесништво, односно *српско-византијска традиција*...“ (истицање М. Р.) (Делић 2010: 48, 49).

историје српске књижевности, али и она тачка која српску књижевност отвара, и спаја са великим традицијама светске књижевности. Делић се тако сврстава у песнике и критичаре који су византијско наслеђе видели као саставни део српске духовности:

Контакт са Светим Савом и Светим Симеоном успостављен на Светој Гори, стваран је, дубок и вјечан у мјери у којој је вјечно ишта људско. Изгледа да су све наше дилеме и сви наши завјети, касније крваво потврђивани кроз историју, па и Косовски завјет о царству небеском, *ушмељени на Хиландару и на свейосавској мисли* (истицање М. Р.). Пјесници су то најдубље осјећали и најбоље изразили (Делић 2013: 629).

Делић се првобитно етаблирао као критичар и тумач савремене прозе, да би од средине деведесетих започео са интензивнијим изучавањем савремених српских песника. Стога он показује да улога и форма средњовековног наслеђа зависе од тога да ли се оно јавља у поезији или прози, али и од индивидуалних поетика самих стваралаца. Истовремено, то наслеђе доноси и неке општије, универзалне теме које представљају сведочанство културног идентитета савремене српске књижевности. Међутим, без обзира да ли се бави прозом или поезијом, Делић не одустаје од својих основних вредносних и идејних начела која смо овде укратко скицирали.

Средњовековље и Вук Стефановић Караџић

Чворна тачка српске књижевности. – У књизи о Вуку – захваљујући свом настојању да устаљене књижевноисторијске истине не узима као неупитне, али и да феномене којима се приписује апсолутна новина или прекид са традицијом ипак сагледа кроз перспективу дубљег културног наслеђа не би ли ту нашао подстицаје за разумевање њихове генезе – Делић успева да отвори низ питања која се у дотадашњој литератури о Вуку нису постављала на тај начин. Тиме је понудио и једну другачију слику Караџића. Наиме, Делић великог српског реформатора, помало неочекивано али књижевноисторијски аргументовано, повезује управо са оном традицијом са којом је, како се у дотадашњој литератури сматрало, Вук направио апсолутни дисконтинуитет. Посматрајући античке историографске жанрове, као и средњовековне хагиографије и записе, Делић показује како су структуралне устројености, напетости и развој тих жанрова директно утицали на Вукову устаничку прозу. Међутим,

Караџићева величина за Делића почива у начину на који је стваралачки апсорбовао утицај традиције и искористио га да постави темеље за једну нову књижевност и писменост српског народа. Делић, дакле, показује да аутентични реформатори, какав је Вук несумњиво био, никада не чине једностран и насилан рез са традицијом већ према њој заузимају проактиван и креативан однос. Тако је Вук радећи на својој устаничкој прози извршио стваралачки избор из традиције, свесно преузимајући оне елементе који су му се учинили значајним за савременог читаоца, а одбацујући друге који су му изгледали страни и анахрони, или се нису уклапали у његове поставке. Делић тачно именује поетичке феномене које је Вук могао наћи у средњовековним жанровима, а који су били подстицајни за његову прозу. То су идеја историје, негативног јунака, континуитета, али и осећај за реалистичност и савременост. Делић показује како се ови тематско-мотивски елементи јављају у оквиру средњовековних жанрова, и на који начин их Вук преобликује и инкорпорира у креирању сопственог исказа.

Два су главна разлога због којих Делић на овакав иновативан начин приступа Вуку. С једне стране, он је руковођен снажним осећањем научне темељности и одговорности. То значи критичарски опрез да се у савременом делу не означи брзоплето као ново оно што би се из другачије перспективе, када се критичару придружи историчар, могло показати као хиљадама година старо.

С друге стране, захваљујући својој визури и двоструком погледу у прошлост и будућност, Делић настоји да утврди Вуков значај и за прозу двадесетог века тако што његову делатност види као чворну тачку која повезује сва три система српске књижевности: фолклор, црквену књижевност, модернитет, односно сва три слоја (културне) историје свог народа: средњовековље, време ропства и борби за ослобођење и ново доба. Отуда, уместо уврежене слике о дисконтинуитету који је Вукова делатност унела у српску културу, Делић жели да покаже да је управо Вукова фигура тачка у којој се сустичу сва три времена српске књижевности, те да је његова делатност омогућила дубљи континуитет српске књижевности. Посебно је значајна чињеница што Делић могуће утицаје на Вукову устаничку прозу смешта још дубље у прошлост, повезујући га са Плутархом и Тацитом. Тиме овај књижевни критичар и историчар потврђује већ помињано виђење српске културне историје, блиско послератним модернистима, а које се састоји у настојању да се преко средњовековне књижевности, односно византијских жанрова сагледа и наша директна веза са античком књижевношћу, и тако успостави континуитет са самим основама европске културе и цивилизације.

Средњовековље у делу Милорада Павића

Средњи век и (пост)модерна фантасстика. – Фантастичка проза представља феномен од изузетног значаја и важности када је у питању књижевност 20. века. Она је посебно битна у оквиру постмодернистичких поетика, и као таква има повлашћено место у слици света коју обликују наши постмодерни прозаисти на челу са Павићем. Делић фантастичке структуре у савременим романима доводи у везу са средњовековним погледом на свет:

Фантастика је, по нашем увјерењу, највећим дијелом заснована, ипак, на једној митској матрици, која би се, упрошћено, овако могла скицирати: свијет који називамо стварним, заправо је акциденталан, другоразредан „појаван“, а „паралелни свијетови“, крију у себи тајну, па и кључ, и одгонетку овог нашег појавног свијета што га зовемо стварношћу. Сва та наша називи стварност и „реалност“ може се показати као „божји сан“; тајна је другдје. Ова митска матрица веома нас приближава средњовјековном виђењу свијета (Делић 1991).

Овај увид Делић са успехом употребљава приликом разматрања значајних двадесетовековних романа светске књижевности, али он постаје посебно оперативан, доносећи плодније резултате када се примени на књижевност Милорада Павића.

Не само да су византијске теме од изузетног значаја за Павићево стваралаштво, већ и сам Павић, како то истиче Делић, порекло фантастике везује за монистичку слику света присутну код византијских мислилаца. Стога управо захваљујући вези између фантастике и различитих средњовековних учења, као и разумевању општих поетичких матрица на којима та веза почива, Делић у Павићевој поетици уочава и трагове исихастичког учења.⁴

Међутим, када је у питању однос према средњем веку, Делић и Павић деле једну посебну везу. Наиме, као што је за уочавање стваралачке реактуелизације средњовековних поетичких образаца у савременој књижевности Делићу било неопходно да саму суштину те поетике – симбол, сагледа из једне шире перспективе у којој ће он имати вишеструке могућности и значења, за разлику од религиозно-догматичне, која прописује само једно право значење, тако Делић као једно од најзначајнијих достигнућа Павићевог приповедачког поступка види чињеницу да је овај писац, али и

⁴ „У Павићевим причама – можда опет захваљујући Венцловићу – видни су и трагови исихастичког учења“ (Делић 1991).

тумач књижевности, показао вредност и нове могућности средњовековне алегорије, до њега углавном схваћене као једноставна и једнозначна фигура:

Повратак алегорији, враћање средњовековног сјаја једној помало презреној фигури, која је код Павића прерасла у цио систем фигура, у цио систем умјетничких поступака, а каткад и у умјетничко начело, несумњиво је у вези са средњовековном традицијом, мада је Павићев непосредни подстицај био Венцловић и епоха барока (Делић 1991).

Делић истиче да је Павић везу са средњим веком успостављао преко барока и Венцловића, и тако ефектно спајао три времена наше књижевности.

Литургијски и слободни стих. – Иако српсковизантијско средњовековље представља аутохтону чињеницу књижевне историје, којој припадају и Павићеви романи, оно не представља елемент који ту књижевност затвара у прошлост и сопствено национално искуство, већ управо плодно место отварања и спајања сопствене књижевности са западноевропском традицијом. То је место аутентичног двосмерног сусрета националног и европског, због чега се двадесетовековна трагања за средњим веком из Делићеве визууре не показују само као трагања за сопственом националном традицијом, већ и покушај налажења чврстог темеља са кога се може равноправно ступити у стваралачки дијалог са највреднијим традицијама западне књижевности.

Тако су Павићево интересовање за литургијски стих и разноврсне стваралачке потенције средњовековног језичког наслеђа по Делићу најпотпуније остварене и спојене са западном традицијом у *Палимјесџима* и *Месечевом камену*, а донекле и у *Хазарском речнику*:

Та византијска традиција укрштена је с „римском“, ренесансном традицијом, литургијски стих са сонетном формом пјесме... Павић је у самој поетској форми покушао да на један необичан и радикалан начин поново уједини Источно и Западно Римско царство (Делић 1991).

У другој половини двадесетог века стваралачки покушај сједињења источне и западне традиције јавља се управо у контексту откривања средњовековног наслеђа. Овај поетички феномен подједнако је битан и у поезији и у прози, посебно у делима Ивана В. Лалића и Милорада Павића. Свест о сопственој припадности средњовековној традицији виђена је и као могућност да се за одређене стваралачке и културолошке проблеме европске књижевности понуди ново, заборављено решење. Дакле, потрага за средњовековним наслеђем истовремено је и покушај Европе да се сети

својих прећутаних корена. Отуда Делић посебно констатује да Павићев рад на осавремењивању литургијског стиха представља његово поетичко упориште и у разматрању питања западноевропског слободног стиха, задржавши према таквом Павићевом уверењу извесну резервисаност, условљену научним опрезом:

Вјероватно ће се још разматрати питање колико је старо српско пјесништво, односно литургијски стих уистину стих у данашњем значењу те ријечи; колико је било, а колико је могло бити подстицајно за слободни стих савременог пјесништва; али је мање дискутабилно да је старо српско пјесништво једно од Павићевих поетичких упоришта (Делић 1991).

Делић назива Павића неовизантинцем, и уверљиво показује како је средњовековље на тематском и фантастично-мотивацијском нивоу, плану хронотопа, напokon као митска подлога присутно у Павићевим делима. Он при томе истиче да Павић није неовизантинац у конзервативном значењу те речи, односно да се не враћа наивно у средњи век, нити декоративно призива медијевалистичке теме у своју књижевност, већ да његова уметност представља успео покушај да се искуства једне давне епохе употребе на нов начин, у савременом контексту:

Када говоримо о Павићу као неовизантинцу, значајно је имати на уму још једну нијансу до које је овом писцу веома стало: то никада не значи пуко враћање у средњи вијек, а још мање „романтично“ преузимање тематике од старе српске поезије; то прије свега значи напор „да се из древних сазвучја једног идиома, који је изишао из употребе, извуче поука, и да се те структуре употребе у нове сврхе“ (Делић 1991).

Управо ово стваралачко гледање у сопствену националну прошлост омогућава писцу да буде савремен, али и универзалан:

То је једна изабрана и дуго и стрпљиво грађена духовна позиција која „пружа“ могућност за даљу и дубљу, наднационалну идентификацију и међународну локацију положаја српског песника (Делић 1991).

Поглед који примењује на Павићев однос према средњовековној књижевности, Делић упошљава и када то наслеђе посматра код других савремених стваралаца. Уколико је овај однос аутентичан, он увек подразумева стваралачко реактивирање духовног наслеђа ове далеке епохе,

њено укрштање са савременим тренутком и могућност да српски песник на свом језику и сопственим искуством постане значајан део европске књижевности.

Дакле, Делићу ништа није више страна него догматичан однос према средњем веку који би уместо стваралачког подстицаја био низ прописа, уместо живог и свесног захвата – декоративно и наивно посезање за прошлошћу, напоскон уместо начина за досезање универзалних вредности, провинцијално затварање у сопствено историјско искуство.

Средњовековно наслеђе у савременој поезији

Негирање празне идеалности и *оштор фрајменџарности*. – Окретање средњовековном наслеђу за српске писце и песнике било је условљено дубоким стваралачким разлозима и реализовало се као потрага за одговором на извесна савремена поетичка и онтолошка питања пред којима се нашла књижевност двадесетог века. Тако, по Делићу, Павловић, песник који је трагао за целином којом би превладао фрагментарност модерног доба, посеже за средњовековним песником Кантакузином јер му је управо његова поетика духовно блиска, а његов лик му омогућава да искаже сопствене поетичке стрепње и уверења. Тим се чином Павловић сврстава на страну супротну од значајног тока модерног песништва које афирмише фрагментарну слику света. Отуда је за Делића песнички однос према средњем веку истовремено и однос који песник заузима према садашњости.

Песници који, као Павловић, посежу за извесним идеалима какав је целовитост, и који те идеале често налазе оваплоћене у српсковизантијској традицији, песници су изражене спиритуалности, духовности па и религиозности. Овакво искуство српске послератне поезије уједно је и главни разлог Делићевог неслагања са Фридриховим одређењем модерног песништва као поезије празног идеалитета. По Делићу, празан може бити свет, као и људи, али одређени духовни импулси и стваралачке ситуације никада сасвим не ишчезавају, а једна од њих је и потреба за Богом. Отуда, упркос свему, никакво песништво, било оно старо или модерно, не може бити лишено идеалитета – уколико је аутентично:

Ово није први пут да оспоравамо идеју Хуга Фридриха да је модерна лирика – лирика празног идеалитета... Поновићемо опет: могу бити и људи шупљи, и земља пуста, али то не значи да Бога нема нити да нема човјекове потребе за њим (Делић 2010: 51).

Делић је тако у унутарњој сагласности са оним током послератног модернизма чије највише остварење представља поезија Ивана В. Лалића, још једног „византинца“, који у обездуховљеном свету покушава да успостави прекинути континуитет, обнови веру у стваралаштво стварајући поезију која свету изговара „Да“, другим речима поезију највиших духовних идеала који се сведоче упркос општем расулу.

Поетичка веза са средњим веком ирисуйна је и на формално-стилском плану. – Језичка разлика између средњовековне и нове књижевности условљава да се блискост савремених песника и писаца српсковизантијској традицији уочава углавном на тематско-мотивском плану, а потом и у оквиру ширих поетичких и културолошких усмерења самих стваралаца. Отуда су од посебног значаја тренуци у којима Делић јасно и артикулисано указује на примере где су модерни песници настојали да своју везу са средњовековљем остваре и на плану израза и песничких поступака. Тако, када говори о Миодрагу Павловићу, Делић истиче да је овај песник на језичком нивоу свесно употребљавао средњовековне лексеме како би песму стилизовао у благој пастишизацији:

Отуда и пјесма Симеону Мироточивом, стилизована као похвала, с елементима пастишизације средњовековних текстова и са данас помало архаичним језичким облицима и обртима, зацијело стилогеним... (Делић 2013: 636).

Као особену Павловићеву заслугу Делић види и то што је овај аутор у стиховима насталим у озрачју српске средњовековне културе реактуелизовао и одређене средњовековне стилске поступке какво је *илетеније словес*, и тако им пружио нов и неочекиван живот:

Најзад Павловић ће у свом прозном поетском фрагменту, који тематизује *свей* и *свейосй*, употребити и поступак „плетенија словес“. Искључено је да су бројна гласовна подударана... случајна и без пажње за успостављањем односа према српсковизантијској традицији... Бројна сугласничка понављања ријечи или истог коријена и игре ријечима *више су од сигнала блискосйи* (подвлачење М. Р.) „орнаменталном“ стиху средњовековном (Делић 2013: 636).

Делић, дакле, настоји да пронађе континуитет чак и на оним местима на којима се он, због природе историјског развика и услед различитих цивилизацијских и културолошких парадигми, на први поглед теже уочава,

или сасвим превиђа. Притом, Делић такву повезаност савремених песника са средњовековном традицијом види као нешто више од случајности или пуке песничке игре. Она представља свестан стваралачки захват у традицију, а за Делића такав поступак представља више од индивидуалне блискости одређеним епохама. Готово песнички сажет и асоцијативан, Делић избегава да експлицитно истакне шта је то „више од сигнала блискости“, али се из контекста јасно да наслутити да је реч о дубљем духовном, културном и историјском идентитету модерне српске поезије.

Пошреба за молићвом. – Када је у питању однос савремених песника према средњовековном наслеђу, он се одвија у оквиру ширег поетичког интересовања за традицију, отуда је поетика памћења и борбе против заборавља посебно важна за његово разумевање. Сећање проистиче из отпора савременог песника да „не пристане на хаос разбаштињења“, али и из потребе његовог певања да освоји повесну дубину и поуздану тачку гледишта тако што ће се повезати са својим поетичким прецима. По стиховима Миодрага Павловића „док је бившег лека, биће и будућег здравља“, за решење многих својих савремених дилема и поетичких проблема српски песници двадесетог века налазили су подстицај у књижевној прошлости, посебно у средњовековном наслеђу. Тако Делић у раду посвећеном положају Милосава Тешића у српској поезији, снажну поетичку потребу овог песника за молитвеним тоновима, израслу управо из тешког двадесетовековног искуства, види као главни разлог његове духовне повезаности са средњовековним наслеђем, поименце са Јефимијом, Теодосијем Хиландарцем и Непознатим Крушедолцем. Управо по тој повезаности Делић ће Тешића одредити двоструко: као „византинца“, али и песника свога доба, што му у Делићевој књижевно-вредносној перцепцији обезбеђује место аутентичног ствараоца.⁵ Наиме, аутентични уметници увек су протејски дефинисани у Делићевој визури: с једне стране, дубином своје повезаности са националном и светском традицијом и, с друге, снагом свог поетичког израза, који им омогућава да ту традицију стваралачки синтетичу али и унапреде.

Осим што је, за Делића, српсковизантијско наслеђе у песничкој самосвести модерних стваралаца знак поетичког, културолошког и историјског идентитета, оно је и духовна ризница проверених песничких форми и поетичких претпоставки, која им омогућава да у сасвим модерним и профаним околностима искажу своје онтолошке стрепње и надања. Отуда и њихово често посезање за формом молитве. Тако је Павловићева песма

5 „По том сјећању и памћењу у поезији Тешић јесте и Византинца, и Рачанин, и пјесник свога доба“ (Делић 2016: 23).

„Позна хиландарска молитва“ „рефлексивна молитвена пјесма о почетку и крају свијета, односно о почецима и крајевима народа“ (Делић 2013: 632), док је „Молитва за светогорске монахе“ „молитва лирског човјека, пјесника, за оне којима је молитва све – смисао и основни начин живота, основна духовна активност, готово непрестано стање духа и тијела, трајни завјет“ (Делић 2013: 637). Ово посезање за молитвом по Делићу израста из аутентичне духовне потраге савремених песника за одговорима на темељна питања њиховог певања и живљења. Наравно, молитва у њиховом песништву представља, изнад свега, индивидуалну и уметничку творевину у коју песници могу да уклопе различите тонове који се простиру од запитаности, сумње, пародије, до стрепње, наде, поверења, што су такође значењске нијансе које Делић у тумачењу конкретних песама поуздано детектује. Уједно, поред ових савремених песничких преокупација, модерна молитва као жанр памти своје порекло и дуго трајање, што песницима омогућава да ступе у плодотворан дијалог са традицијом, истовремено се са њом повезујући и надограђујући је.

Дакле, молитва у српском песништву 20. века представља, према Делићу, израз модерних поетичких потреба и начин изражавања духовних и космолошких преокупација савремених песника, док је истовремено и средство њиховог повезивања са духовним и поетичким прецима.

Жива традиција средњовековља

Својим уочавањем и описивањем места и улоге средњовековног наслеђа у индивидуалним поетикама модерних стваралаца Јован Делић прецизније је описао и књижевноисторијски поузданије вредновао њихово дело, везу са традицијом, али и непоновљив допринос историји српске књижевности. Истовремено проучавајући ова конкретна дела и њихову везу са средњовековном поетиком, Делић је изградио, изразио и заокружио сопствене књижевноисторијске и естетско-културолошке погледе.

Отуда је овај тумач савремене књижевности одиграо и велику улогу у разумевању старијих епоха наше књижевне историје. Наиме, успео је да сагледа на који начин су оне стваралачки и даље актуелне, присутне, живе и значајане за савремене ствараоце и двадесетовековно искуство. Делић недвосмислено показује да су везе са традицијом стварне, увек присутне, и да њихово уочавање и адекватно вредновање зависи једино од наше способности да их видимо и препознамо. За тако нешто потребно је гледати без предрасуда, са херменеутичком радозналешћу и отвореношћу,

односно са свешћу да свет не почиње од нас, али и са страшћу и слухом за истине прошлих времена – речима Ивана В. Лалића: потребно је гледати „разумно, али са љубављу“. Због ове способности Јован Делић успео је да сачува непомућен *видик на две воде*, истовремено признајући значај традиције и афирмишући оригиналност савремености, посведочивши тако да су српска књижевност, култура и историја динамична целина са дугим и плодотворним трајањем.

Литература

- Делић 1990: Јован Делић, *Традиција и Вук Стеф. Караџић*, Београд: БИГЗ.
- Делић 1991: Јован Делић, *Хазарска њризма*, Београд: БИГЗ, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/studije/jdelic-prizma.html>
- Делић 2010: Јован Делић, „Уз поетику Миодрага Павловића“, у: *Песништво и књижевна мисао Миодрага Павловића*. Ур. Ј. Делић, Београд: Институт за књижевност и уметност – Учитељски факултет, 47–60.
- Делић 2013: Јован Делић, „Средоземље Миодрага Павловића“, у: *Acqua Alta*. Ур. Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето и Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Београд: Институт за књижевност и уметност, 615–642.
- Делић 2016: Јован Делић, „Милосав Тешић међу српским пјесницима“, у: *Звук, мейџар и мисао у њоезији Милосава Тешића*. Ур. Ј. Делић и Александар Јовановић, Београд – Требиње, Институт за књижевност и уметност – Дучићеве вечери поезије, 17–64.
- Павловић 1958: Миодраг Павловић, *Рокови њоезије*, Београд: СКЗ.

Marko M. Radulović

JOVAN DELIĆ AND THE MEDIEVAL HERITAGE

Summary

The paper explores the way in which Jovan Delić identifies and evaluates the Serbian medieval heritage in the contemporary literature. As an interpreter, Delić is primarily interested in the contemporary literature, mostly of the 20th century, but in his approach tries to view modern works in their living relation to

the literary past. Therefore, the comparative reading of the old and the new is one of Delić's fundamental critical approaches, and the connection between various poetics and distant epochs has a favored place in his research prism. Out of such an orientation comes his special interest in the medieval art and its influence on the contemporary authors. Delić identifies this tradition as Serbian-Byzantine thus pointing to its connection to the Byzantine literature and classical genres, but also insisting on its importance, originality, and authenticity in expressing the historical experience of the Serbian people. This heritage is of a particular significance for our cultural history, but at the same time offers a clearer view and better understanding of certain phenomena in the new literature. Delić identifies this heritage and its importance for the Serbian poetry and prose in V. S. Karadžić, M. Pavić, M. Pavlović, M. Tešić, and other 20th-century poets noting the different forms it takes. The dialogue with this heritage is always a product of an authentic need of the contemporary authors, and its influence on their work is realized on the level of themes and motifs, the structural and stylistic level, but also as an expression of a deeper spiritual and poetic closeness. The contemporary authors creatively absorbed this heritage, made it topical and built on it linking it with their own unique artistic truths. The Serbian-Byzantine tradition proved to be significant for Delić's understanding of the contemporary literary phenomena, at the same time enabling him to consider these phenomena in a deeper temporal perspective and thus to evaluate them reliably from a literary-historical point of view.

Key words: Serbian-Byzantine heritage, contemporary poetry and prose, fantasy, prayer, genre, empty ideality.